

Т. П. Беценко

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ІДІОСТИЛЮ ІВАНА ОГІЄНКА

Стаття присвячена розглядові специфіки манери письма Івана Огієнка. Подана спроба започаткувати дослідження особливостей лінгвістичної організації текстів наукового стилю визначного ученого. Виявлено синтаксичні мовні засоби, що формують самобутній ідіолект І. Огієнка. Окреслено риси мовної майстерності генія світової гуманітарної науки. Означено особливості мовної особистості І. Огієнка.

Ключові слова: ідіостиль, ідіолект, лінгвостиль, мовостиль, синтаксичні засоби, наукова оповідь.

Іван Огієнко – унікальна особистість в історії гуманітарної науки, українськомовних та культурологічних студій. До цього часу наукова спадщина визначного вченого, культурного і громадського діяча, патріота України належно не осмислена, тому що тривалий період була забороненою в нашій державі.

Інтерес до особистості Івана Огієнка і його масштабного доробку повсякчас привертає увагу до себе з часу повернення імені митрополита Іларіона в Україну. Це переконливо засвідчують розвідки вчених, які й започаткували огієнкознавчі студії в Україні. Науковий доробок ученого, його різнобічну діяльність вивчали А. Алексюк, О. Біла, А. Білан, С. Білокінь, А. Богуш, С. Болтвінець, Л. Бондарчук, А. Бурячок, С. Вардеванян, С. Гальченко, Я. Ганіткевич, С. Генік, І. Гирич, В. Головченко, О. Гривнак, Т. Гришенкова, Н. Дічек, Н. Жук, М. Жулинський, Завальнюк О., В. Задорожний, А. Качкан, Т. Ківшар, Ю. Ковалів, В. Коваль, О. Ковтун, А. Колодний, Б. Кобзар, І. Кубинська, Л. Кудрик, І. Кучинська, М. Левківський, Л. Ляхоцька, В. Ляхоцький, В. Майборода, Г. Макренко, С. Мартиненко А. Марушкевич, В. Мацько, О. Мишанич, О. Музичук, Н. Нічкало, О. Новак, М. Онуфрійчук, Г. Опанасюк, Л. Орехова, О. Пальоха, В. Пашенко, Л. Підвисоцька, Л. Полнога, Ф. Погребенник, В. Постовий, Л. Рева, Т. Роняк, Г. Сагач, М. Скалецький, Є. Сохацька, Д. Степовик, М. Тимошик, З. Тіменник, І. Тюрменко, І. Федоров, Л. Федорова, Л. Філіпович, І. Шоробура та ін.

Останнім часом з'явилися публікації про богословську, державну, наукову, письменницьку, публіцистичну, редакторсько-видавничу, громадську та іншу діяльність Івана Огієнка. Так, зокрема, викликали інтерес педагогічні та просвітницькі ідеї вченого (А. Алексюк, С. Болтвінець, О. Гривнак, Б. Кобзар, О. Ковтун (Бугайчук), І. Кучинська, М. Левківський, Л. Ляхоцька, В. Ляхоцький, В. Майборода, А. Марушкевич, С. Мартиненко, Н. Нічкало, Г. Опанасюк, Л. Орехова, В. Постовий, Т. Роняк, Г. Сагач, М. Скалецький, І. Тюрменко, І. Федоров, Л. Федорова, І. Шоробура), культурологічні студії (В. Качкан), мовознавча спадщина (С. Болтвінець, М. Тимошик), мовно-освітні питання (О. Біла, А. Білан, С. Болтвінець, Я. Ганіткевич, І. Кучинська, В. Ляхоцький, М. Тимошик), епістолярій (С. Гальченко, В. Ляхоцький), церковно-релігійна діяльність (С. Білокінь, І. Гирич, А. Колодний, В. Ляхоцький, А. Марушкевич, Д. Степовик, М. Тимошик, З. Тіменник, Л. Філіпович), мовознавчий (Л. Бондарчук, А. Бурячок, В. Задорожний, В. Коваль, Л. Полнога, Л. Рева, Г. Стрельчук), літературознавчий (С. Вардеванян, В. Мацько, О. Мишанич, Є. Сохацька, М. Тимошик) та ін. Увагу

вчених також привертав джерелознавчий та бібліографічний аспект життєдіяльності українського генія (С. Гальченко, В. Ляхощкий, О. Музичук, З. Тіменник), редакційно-видавничий (Т. Ківшар, Ф. Погребенник, З. Тіменник), філософський (З. Тіменник), громадянсько-політичний (М. Жулинський, А. Качкан, І. Тюрменко) та ін. Мало вивченою є власне мовнокультурна діяльність Івана Огієнка, також літературознавча, публіцистична, не пошановані належним чином його фундаментальні розвідки в галузі історії української мови та перекладацький досвід Святого Письма тощо.

Вважаємо, настав час для студіювання власне мовної майстерності Івана Огієнка як письменника, публіциста, богослова, науковця. Ідіостиль визначної особистості – завжди неповторне, самобутнє явище, надто ж – якщо це мовознавець. У зв'язку з цим докладного вивчення, глибокого аналізу та опису потребує індивідуально-авторська манера письма Івана Огієнка-мовознавця.

Мета дослідження полягає в тому, щоб окреслити ознаки наукового ідіостилу Івана Огієнка та схарактеризувати специфіку його синтаксичної організації.

Основними **завданнями** є розгляд складників наукової мовотворчості вченого та пізнання своєрідності його лінгвістичного мислення, способів і засобів реалізації останнього в науковому доробку.

Предметом нашого спостереження обрано синтаксичну організацію наукових та науково-популярних мовознавчих праць Івана Огієнка.

Матеріалом для здійснення наукових студій слугувало видання: Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рідна мова/ Упорядник, автор передмови і коментарів М. Тимошок / Іван Огієнко. – К.: Наша культура і наука, 2010. – 436 с.

Виклад основного матеріалу. Мовостиль Івана Огієнка характеризується точністю та конкретністю висловлення, вишуканою, вираженою структурованістю. Інформація, що її подає вчений, представлена чітко, зрозуміло і вичерпно. З цього приводу замислімося над роздумами та порадами І. Огієнка: «Ясність мови – це дуже важлива вимога до кожного, хто пише. Мусимо дбати писати так, щоб читач докладно зрозумів усе, що хочемо сказати, і щоб зрозумів саме так, як ми розуміємо» [14, с.159]. Учений не тільки проголосував, а й сам дотримувався висловлених зауважень, що стосуються наукового викладу. Пор. його міркування про науковий стиль: «Мова «наукова» – це та ж сама соборна літературна мова, тільки без ознак «поетичної мови» [14, с.74], а також: « Кожний учений мусить пам'ятати, що ясний і простий стиль – то найкращий стиль, а «популярний» виклад – то найцінніший виклад» [14, с.74]. І. Огієнко застерігав, що «нема стилю «наукового» й «ненаукового» – тільки стиль ясний і неясний» [14, с.75]. Вважав, що «популярний» виклад корисніший за виклад науковий» [14, с.75] (Див. «Учений і рідна мова», «Десять заповідей простого писання», «Для одного народу – одна наукова термінологія» [14, с.73-77]). Івана Огієнка можна сміливо та впевнено іменувати фундатором наукового стилю української мови та науково-популярного його різновиду.

Отже, простота форми висловлення, точність змісту, інформаційна наповненість, легкість викладу і його своєрідна задушевність, переконливість – основні риси лінгвостилу мовознавчих розвідок Івана Огієнка. Наукова оповідь І. Огієнка по-особливому тепла, зрозуміла кожному. Учений і читач (академік, вчитель чи звичайний студент або й школяр) міцно зближуються з автором. Доступна для сприйняття і осмислення, особливо зворушлива, емоційно забарвлена, експресивно навантажена форма (спосіб викладу думки) дося-

гається за рахунок простоти і водночас змістового об'єму синтаксичної конструкції, легкості та виняткової прозорості її побудови. Саме синтаксис забезпечує своєрідний лад (порядок) розгортання доказовості, обґрунтування ідеї.

В стилевій системі Івана Огієнка рівномірно, відповідно до змісту повідомлення, потреб передачі думки використано прості та складні речення. Прості речення, згідно з канонами наукового стилю як книжного різновиду мови, передбачають ускладнення конструкцій однорідними членами, дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами. Наприклад: За основу української літературної мови стала київська говірка, почасти полтавська, взявши трохи з говірок і інших [14, с.46], За кожною людиною стоять усі покоління його предків, увесь запас їхнього знання, увесь досвід, зібраний віками його оточенням [14, с.105], Отже, Христос дбає найперше про свій рідний народ, його спасіння – найближче йому [14, с.103], У виданнях, призначених для широкого вжитку, а особливо в часописах та журналах, краще оминайте явлі чужі слова, заступаючи їх своїми рідними [14, с.82], Лікарі, політичні діячі, інженери, працівники кооперації й т. п. – всі мусять пильно вчитися своєї літературної мови [14, с.97], Кожний вчений, пишучи в чужомовних виданнях, мусить краще дотримуватись правд своєї національної науки [14, с.74], Кожний учений, розмовляючи з ученим чужонаціональним, обов'язаний боронити правд своєї національної науки [14, с.74], Ціле громадянство, бажаючи розвитку культури своєї соборної літературної мови й вимови, мусить пильно й однодушно дбати про розвиток свого національного театру [14, с.72].

Примітно, що в наукових працях Івана Огієнка не спостережено тяжіння до слів-речень тощо. Прості речення, як правило, односкладні чи двоскладні, поширені: Багатство мови – це найперша ознака високої культури письменника [14, с.172], Добра літературна мова – то ознака правдивої інтелігентності людини [14, с.47], Стан літературної мови – то ступінь культурного розвою народу [14, с.41] (одна з улюблених форм слововираження вченого), Найвища й найміцніша духовна організація єдності народу – то соборна літературна мова [14, с.42], Мати – то найближчий і найреальніший творець літературної мови [14, с.97], Найсильніший і найперший творець соборної літературної мови – то свої письменники [14, с.50], Кожна культура на свідому націю в даний момент має тільки один правопис, обов'язковий для всіх її племен [14, с.47], Кожний учений, пишучи в чужомовних виданнях, мусить краще дотримуватись правд своєї національної науки [14, с.74].

Для побудови наукового викладу І. Огієнко задіює такий своєрідний різновид синтаксично-стилістичних засобів, як приєднувальні конструкції. Наприклад: Але всі культурні народи книжки пишуть і часописи видають тільки однією літературною мовою, тільки одним правописом [14, с.144], Але вікова історія та вікові приклади всього світу навчають нас ... [14, с.102], Але, прийнявши таке гасло, послідовно мусимо прийняти й друге... [14, с.144], А без мови ж уся культура – будова на піску... [14, с.145], Цебто, ми мусимо навчатися самі [14, с.145], Цебто, слухався батька та матері, шанував і любив їх [14, с.120], Цебто – хочеш добра своїй нації – не хеґтуй рідною мовою, вчися її пильно [14, с.99], А в нас нерідко власне так [14, с.145], Але коли батько-мати не навчать своєї дитини української мови, вони тяжко кривдять її на все життя ... [14, с.122], І Господь не зробив так ... [14, с.111], І Христос виховувався весь час тільки своєю рідною мовою [14, с.120], І треба завжди пам'ятати: для українця рідною мовою є тільки одна мова, мова його нації, цебто мова українська! [14, с.119], Бо то гріх і сором найперше служити чужому, забуваючи за свого, коли свій тут же потребує твоєї допомоги [14, с.104], Бо немає знання без науки [14, с.95], Навіть тоді, коли ти набув інше громадянство! [14, с.103], Бо мало зробити сам учитель рідної мови, якщо його не підтримають і вчителі інших предметів [14, с.62], Показну, бо ж розвиток літературної мови – показчик розвитку нації [14, с.95].

Приєднувальні речення – одні з найулюбленіших синтаксичних засобів наукового мовистилу І. Огієнка. Здебільшого активізованими виявляються сполучникові приєднувальні конструкції, зокрема, з сурядними сполучниками: **і, а, але**, підрядним **бо**. Вага таких структур в тому, що вони виділяються логічно, передаючи додаткові повідомлення, що уточнюють, пояснюють і розвивають основне висловлення. Очевидно, мета використання приєднання – надати мовленню особливих смислових та експресивно-стилістичних відтінків.

Складні речення виступають звичними, органічними компонентами ідіостилу Івана Огієнка. Однаково вживаними постають всі різновиди складних речень. З-поміж складносурядних помічаємо функціонування конструкцій з єднальними (Треба завжди пильнувати висловлювати свої думки якнайпростіш, і вже від того наше писання стане ясніше [14, с.159]. Це головні засади нового правопису, і вони відбилися найбільше на правописі іншомовних слів [14, с.357]) та зіставно-протиставними семантико-синтаксичними відношеннями між предикативними частинами (Своє найміцніше коріння літературна мова завжди бере з мови живої народної, але вона завжди й далека від неї [14, с.46]. Мовне винародження завжди приводить до морального каліцтва, а воно – найродючіший ґрунт для різних злочинів [14, с.82]. Культуру своєї літературної мови творить увесь свідомий народ, а тому всі дбаймо про створення доброї української літературної мови, однієї для всього українського народу [14,с.176]. Синоніми збагачують мову, а тому треба знати їх і правильно вживати [14, с.173]. Українська мова вже виробилася в усталену мову літературну, але при тому не втратила своєї милозвучності, своєї живої різнобарвності [14, с.151]). Нам видається, що домінують складносурядні конструкції із зіставно-протиставними семантико-синтаксичними відношеннями. Помітно, що учений повсякчас апелює до пошуку істини, вдаючись до віднайдення відмінностей, виявлення полярних позицій, поглядів, результатів...

Суттєвими для манери письма Івана Огієнка є всілякі різновиди складнопідрядних речень, у тому числі, – й багатокомпонентні. Зокрема, **складнопідрядні** означальні: Театр, що ставить п'єси з нечистою літературною мовою, сильно шкодить тим культурі своєї рідної мови [14, с.73]. Але кожен письменник, що поважно дбає про красу й багатство своєї мови, звичайно пильнує пізнати й уживати якнайбільше число різних прислівників [14, с.47]; **складнопідрядні з'ясувальні**: Мусимо вчитися всі, міцно пам'ятаючи, що без пильної науки знати її не будемо [14, с.95]; **складнопідрядні причини**: Духовенство наше так само мусить добре й глибоко знати свою літературну мову, бо ж воно з природи своєї – всенародний учитель, повсякчасний оратор [14, с.96]; **складнопідрядні умови**: По духовних школах, зачинаючи від академій, мусять навчати української літературної мови як найважливішого предмету, коли хочуть іти врівень з життям [14, с.96] та ін. Мотивованими виступають багатокомпонентні складнопідрядні речення. Наприклад: Коли в недержавного народу не всі діти мають змогу навчатися в початкових рідномовних школах, то цілий народ мусить карно дбати, щоб такі діти одержали початкову рідномовну науку поза школою [14, с.67], Коли маєте змогу, виховуйте дітей своїх тільки соборною літературною мовою, бо вона відразу прищеплює їм почуття одности народу... [14, с.67]. Використання вказаних видів складнопідрядних речень зумовлено специфікою наукового стилю.

Спостерігаємо активне функціонування **безсполучникових** конструкцій. Наприклад: Кожна мова складається з багатьох говірок, кожна говірка знає свою власну вимову тих самих слів, свої власні форми [14, с.46]. Літературна мова в кожного народу постає однаково: за основу її стає одна історично найсильніша говірка, добираючи собі потрібне й цінне з інших говірок [14, с.46]. Тільки мертва мова має навіки закам'янілі форми; мова ж жива творить їх невинно під час усього свого життя [14, с.154]. Органічними, лапідарними по-

стають **багатокомпонентні** безсполучникові речення на зразок: Мова – то серце народу: гине мова – гине народ [14, с.40].

Почасти вчений обирає паралелізм наукового викладу інформації – з метою підкреслення певного лейтмотиву. Наприклад:

Дбаймо, щоб мова наша була приємна для слухача, щоб «не різала йому вух».

Мова наша, як знаємо, дуже гнучка: **зберігаймо** на письмі всі вимоги гнучкості її.

Треба якнайбільшу увагу звертати на літературний наголос – **вимовляймо** слова тільки по-літературному, а не по-місцевому [14, с.174-175]. Як бачимо, використання односкладних конструкцій (означено-особових, з дієсловом-присудком у формі 3 особи множини) дозволяє в такий спосіб підкреслити думку, виділити її. Випадки паралельної побудови тексту – непоодинокі. Наприклад:

Мова – то серце народу: гине мова, гине й народ!

Мова – то як у дерева корінь: усихає корінь, то всихає й воно!

Гине мова – гине й історія, культура, церква ... [14, с.109].

Увіразняють науковий виклад, емоційно його наповнюють **повтори слів і конструкцій**, розташовані в різних позиціях:

Це найбільший здобуток українського народу! Це найбільший здобуток української культури за останнє століття!

Це найбільше свято українського народу ...

Підстава головна, **підстава** нерушима! **Підстава** віковична!

Підстава, яка найголосніше промовляє до наших ворогів! Хотять вони чи не хотять, а вироблена українська **літературна мова** існує!

Не говірка, не наріччя, а таки окрема **літературна мова**! [14, с.140].

Цитати – наукові та художні тексти – так само природні для ідіостилю І. Огієнка [14, с.147, 153, 175].

У цілому синтаксис мовознавчих праць Івана Огієнка надто живий, імпульсивний, безпосередній. Експресія синтаксичних структур постає як наслідок емоційного переживання автора; при цьому емоційно-експресивний потенціал підтримується лексичним добором компонентів. Наприклад: Це явне непорозуміння, це явний недогляд [14, с.368]. Комусь це потрібне! [14, с.369]. Вся Україна так і пише сьогодні, як і писала це від перших віків [14, с.369] (розділ «Недогляд чи насмішка?»).

Треба особливо наголосити, що лінгвостиль Івана Огієнка відзначається наскрізною науковою афористичністю, крилатістю. Наприклад: Правопис – то необхідне важливе зовнішнє вбрання кожної літературної мови [14, с.47]. Безмовний українець – це порожній горіх! [14, с.127]. Хто забуває українську мову, той усе забуває, навіть матір свою [14, с.121]. Сила нації – в силі її культури [14, с.43]. Іван Огієнко створив свою енциклопедію афористичних висловів, присвячених рідній мові.

Викладене вище аж ніяк не претендує на вичерпність та повноту. Вважаємо, спостереження за ідіостилістикою наукового викладу Івана Огієнка повинні бути продовжені.

Можна сміливо стверджувати, що лінгвостиль Івана Огієнка відзначається особливою науковою експресивністю й естетикою. Його манера письма зорієнтована на те, щоб переконати в певній істині стосовно **рідної мови**. Рідна ж мова для Івана Огієнка – поняття святе, священне, споріднене з божественним началом. Через це, мабуть, виникає урочисто-піднесена позитивність й експресія наукового викладу.

Взірцевими, глибокими, значущими є ідеї, думки, висловлення І. Огієнка. Так само виваженим, вишуканим і до блиску відточеним постає науковий (науково-популярний, науково-публіцистичний) мовостиль ученого.

Список використаних джерел:

1. Болтівець С.І. Психологічні чинники розвитку мовної свідомості у науковій спадщині Івана Огієнка / С.І. Болтівець // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – №5. – С. 66-67.
2. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка / Н.С. Валгина. – М. : Высшая школа, 1977. – 439 с.
3. Голянич М.І. Лінгвістичний аналіз тексту: словник термінів / М.І. Голянич, Н.Я. Іванишин, Р.І. Ріжко, Р.І. Стефурак ; ред. : М.І. Голянич. – Івано-Франківськ : Сімік, 2012. – 391 с.
4. Дічек Н.П. Іван Іванович Огієнко / Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. : навч. посібн. / Н.П. Дічек ; за ред. О.В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 2. – 552 с.
5. Єрмоленко С. Мова і українознавчий світогляд / С. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.
6. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура) / С. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
7. Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибик, О.Г. Тодор ; [за ред. С.Я. Єрмоленко]. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
8. Ефимов А.И. Стилистика художественной речи / А.И. Ефимов. – М. : Из-во Моск. ун-та, 1961. – 520 с.
9. Калашник В. Духовність рідної мови у концепції Івана Огієнка / В. Калашник // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2006. – №3. – С. 9.
10. Кононенко В.И. Грамматическая стилистика русского языка / В.И. Кононенко. – К. : Рад. школа, 1981. – 240 с.
11. Мацько Л.І. Стилістика української мови : підручник / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько ; за ред. Л.І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
12. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі : навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» / Л. Мацько. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
13. Михно Л.П. Значення заповідей рідномовного обов'язку І.І. Огієнка для становлення мовнокультурної особистості вчителя-філолога / Л.П. Михно // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник. Серія філологічна. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка 2015. – Вип. XII. – С. 401-406
14. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рідна мова / Іван Огієнко ; упорядник, автор передмови і коментарів М. Тимошик. – К., 2010. – 436 с.
15. Тимошик М. Життєвий подвиг Івана Огієнка як взірць для наслідування / М. Тимошик // Дивослово. – 2007. – №1. – С. 40-44.
16. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови / К.Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2010. – 408 с.

The article is devoted to monitoring by implementing specific manner of writing John James Version. Submitted attempt to launch a study of the linguistic features of scientific style texts prominent scientist. Discovered syntactic language means that form distinctive idiolect I. Ogienko Version. Outlined the features of language skills genius global humanities. Author determined the individual features of language I. Ogienko. Version.

Key words: idiostyle, idiolect, linhvostyl, movostyl syntactic means scientific story.

Отримано: 24.10.2016 р.